

Nauji architektūros istorijos šaltiniai: architektas Juozapas Fontana

Auksė Kaladžinskaitė

Vilniaus universitetas, Istorijos fakultetas, Universiteto g. 7, LT-01513 Vilnius
El. paštas: kaladzinskaite.aukse@gmail.com

Straipsnis parengtas Auksės Kaladžinskaitės podoktorantūros stažuotės Vilniaus universitete metu. Podoktorantūros stažuotė finansuojama pagal Europos Sąjungos struktūrinių fondų Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programos, Mokslininkų ir kitų tyrėjų mobilumo ir studentų mokslinių darbų skatinimo priemonės (VP1-3.1-ŠMM-01) įgyvendinamą projektą „Podoktorantūros (post doc) stažuotėjų įgyvendinimas Lietuvoje“. Straipsnio tikslas – pristatyti naują LDK architektūros istorijos šaltinį – Vitebsko bernardinų Šv. Antano bažnyčios statybos sutarties aktikaciją. Straipsnyje atskleidžiamos šio užsakymo istorinės aplinkybės ir reikšmė architekto Juozapo Fontanos profesinėje karjeroje. Skelbiami architekto gyvenimo ir kūrybos duomenys padeda įvertinti jo įnašą į LDK vėlyvojo baroko architektūros evoliuciją ir savitumą.

RAKTAŽODŽIAI: Juozapas Fontana, Teklė Ona Oginskienė, Marcijonas Mykolas Oginskis, bernardinai, architektūros užsakymas, sutartis, Vitebsko Šv. Antano bažnyčia, Vilnius, XVIII a., vėlyvasis barokas

Baltarusijos Respublikos nacionaliniame istorijos archyve Minske (toliau – BNIA), tyrinėjant Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vėlyvojo baroko architektūros paveldo šaltinius, pavyko aptikti mokslinėje apyvartoje nebuvusią ir istoriografijoje neskelbtą sutartį (žr. Priedas), kurią publikuojant yra galimybė kiek plačiau pristatyti LDK architektūros raidai reikšmingo architekto kūrybinės veiklos santrauką.

Architektas

Juozapo Fontanos „vilniečio“¹ veiklos tyrimai dar neišsemti. Daugiausiai šioje tyrimų srityje nuveikė Lenkijos tyrinėtojai², o ypač architektūros istorikas Wojciechas Boberskis, išnarpiojęs iki tol istoriografijoje buvusią Fontanų šeimos narių tapatybės ir šeimyninių ryšių painingą³, nuodugniausiai ir tiksliausiai atskleidęs Juozapo Fontanos gyvenimo ir kūrybos biografiją⁴.

Varšuvoje gimęs italų kilmės architektas Fontana XVIII a. trečiajame ketvirtyje LDK tapo pagrindiniu vėlyvojo baroko stiliaus krypties, kurią galima pavadinti *itališkoja*, palaikytoju ir platintoju. Kūrybinio įkvėpimo sėmėsi barokinėje Romos architektūroje. Savitam braižui ir stilistinei manierai įtakos padarė XVII a. italų architektų Onorio ir Martino Longhi, Carlo Rainaldi kūryba, jo projektuose adaptuotos kai kurios Varšuvoje dirbusių architektų, tokių kaip Tylmano van Gamereno (*Tylman van Gameren*), Karolio Antano Bay'o (*Carlo Antonio Bay*), idėjos ir komponavimo būdai. Jis ne tik sėmėsi įkvė-

1 Istoriofografijoje, norint atskirti jį nuo kitų Fontanų, kartais vadinamas „vilniečiu“ arba „trečiuoju“. Lietuvių kalba Fontanos biografiją ir trumpą kūrybinės veiklos apybraižą yra pristatęs Mindaugas Paknys [Paknys 2009: 88–89].

2 Pirmasis tyrinėtojas, paskelbęs keletą Fontanos gyvenimų ir veiklą apibūdinančių faktų ir šaltinių, buvo Euzebiusz Łopaciński [Łopaciński 1938/39: 66–73].

3 Juozapas (III) Fontana buvo tapatinamas su savo tėvu Juozapu (II) arba manyta, jog jo tėvu buvo Dominykas Fontana [Łopaciński 1938/39: 70; Rewski 1947–1957: 57–58; Bartczkova 1970: 13–15; Winiewicz 1992: 53–58; Kowalczyk 1995: 67, 70]. Netikslūs duomenis kartojo ir kiti enciklopediniai žinynai, architektūros žodynai, sąvadai ir pavieniai straipsniai.

4 Boberski 1999: 33–51; 2000: 105–148; 2002: 323–358; 2004: 127–128; 2006: 97–153.

pimo Italijos ir Varšuvos pirmavaizdžiuose, bet, anot Boberskio, neretai juos skrupulingai kopijavo⁵. Architekto, kurį laiką gyvenusio LDK sostinėje, kūryboje pynėsi ir *Vilniaus baroko mokyklai* būdingi kompoziciniai sprendimai, ir dekoru elementai, darę jo projektus giminingus Vilniaus vėlyvojo baroko architektūros stilistikai. Fontanos meninė logika paremta puikiais klasikinės architektūros veikalų teorinėmis žiniomis, tačiau, palyginti su *Vilniaus baroko mokykla*, kuri savo stilistine esme „maištinga“, dinamiška, ažūriška bei tapybiška, sausesnė ir tektoniška.

Būdingiausi Fontanos kūrybos bruožai – monumentalumas, orderine logika grįsti ir kolonomis skaidyti fasadai, saikingas dekoras, bažnyčių ir cerkvių dvibokščiai fasadai bei trinaviai bazilikiniai planai.

Fontanos tėvas Juozapas (*Giuseppe Giacomo*) (II) Fontana (g. 1676 Medrisio?, m. 1739) iš Tičino kantono⁶ į Lenkiją atvyko apie 1698 m.⁷ Čia 1709 m. su Barbara Keller sukūrė šeimą, susilaukė gausaus būrio vaikų. Septyni sūnūs, tęsiant šeimos tradiciją, taip pat buvo ugdomi projektuotojais. Vyriausieji – pirmagimis Jokūbas (g. 1710) ir šešeriais metais jaunesnis Juozapas (g. 1716) – bene daugiausiai profesinės šlovės susilaukę šios šeimos nariai. Jokūbas Abiejų Tautų Respublikoje išgarsėjo ne tik kaip puikus architektas, bet ir už talentą bei nuopelnus šaliai buvo net nobilituotas (kartu bajorystę gavo ir kiti vyriškosios linijos šeimos nariai). Jaunesnieji broliai – Karolis Antanas Kasparas (g. 1721), Karolis Dominykas Jokūbas (g. 1724), Kazimieras Antanas (g. 1726), Jonas Kajetonas (g. 1728) ir Jonas Kantas (g. 1731) – taip pat vertėsi architektūra bei inžinerija. Šeimoje dar augo šešios dukterys: Ona Elžbieta, Kotryna Bogumila, Barbora Elžbieta, Providencija, Magdalena ir Gertrūda. Magdalena ištekinta už garsaus Varšuvos skulptoriaus Jono Jurgio Plerscho⁸. Šeima palaikė ryšius ir su kitais žinomais to meto Varšuvos menininkais, kaip antai, architekto Antoni Solari šeima⁹.

Apie Juozapo Fontanos jaunystę ir studijas žinoma mažai, spėjama, jog architektūros pagrindus gavo namų aplinkoje – buvo mokomas tėvo ir vyriausiojo brolio, vėliau galbūt siųstas studijuoti į Italiją¹⁰. Mirus tėvui, o vyresniajam broliui perėmus tėvo vietą valdovo

5 Boberski 2006: 113–114.

6 Keletą šimtmečių (iki pat XVIII a. pab.) kalnuota Šveicarijos dalis, įsispraudusi tarp Komo, Lugano ir Madžore ežerų, ir su šiuo Tičino kantonu besiribojusios Lombardijos Komo bei Varezės provincijos, buvo Europos architektūros genijų „lopšiu“, nuolat tiekiusio statybos meistrus visai Europai. XVI–XVII a. pr. migracijos keliai dažniausiai vedė į Prahą ir Romą. XVII a. šio regiono architektai, akmentašiai, skulptoriai, ieškodami naujų užsakymų, vis dažniau pasiekdavo ir atokesnes Europos dalis. XVIII a. pr. pramintas „takas“ į naująją Rusijos sostinę Sankt Peterburgą, viliojusia monarchų dvaro architektūros užsakymų gausa ir dosniais užmokesčiais. Čia dirbo gausus būrys našių ir talentingų meistrų, gimusių minėtoje vietovėje, pvz., Domenico Trezzini, Carlo Giuseppe Trezzini, Pietro Antonio Trezzini, Francesco Fontana, Giovanni Mario Fontana, Huberto Pando, Bernardo Scala, Galeos Quadro, Domenico Rusco, Carlo Ferrara ir kt. [Crivelli 1969; Малиновский 2008: 62–67; Станюкович-Денисова 2009: 464–468; Navone 2010]. Pagrindine išaugusio migracijos srauto į Rusiją, dažnai aplenkiant kitas Europos šalis, priežastimi buvo garantuotas uždarbis ir kitos įsikūrimui palankios sąlygos. 1702 m. Rusijos caras Petras I pasirašė „Užsieniečių kvietimo į Rusiją manifestą“, kuriame garantavo į dvaro tarnybą atvykstantiems kitų kraštų įvairių specialybių atstovams padengti kelionės išlaidas, tikybos laisvę, teisę nevaržomiems grįžti tėvynėn [Малиновский 2007: 8].

7 Juozapo II Fontanos brolis Dominykas (m. ~1755) įsikūrė Gardine. Vertėsi ne tik architekto veikla, bet ir siekė karinės karjeros LDK kariuomenėje, pelnė kapitono rangą. Buvo vedęs Teresę Teklę Peresviet-Soltanaitę, Starodubo maršalo Mykolo dukrą, su kuria susilaukė keturių vaikų, kurių vienas buvo Juozapo vardu [Boberski 2004: 123]. Vienodi pusbrolių vardai buvo architekto Juozapo (III) tapatybės ir šeimyninių ryšių painiavos priežastimi.

8 Łoza 1934: 86; Boberski 2004: 123–124.

9 Łoza 1934: 87.

10 Pagrindą prielaidai apie mokslus Italijoje suteikia jo tėvo testamentas, kuriame nurodoma, kad vyriausias sūnus Jokūbas studijavo Italijoje bei Paryžiuje (cit.: „<...> Ponui Jokūbui, savo sūniui, skyriau <...>, pagal savo išgales siunčiau į Italiją, į Paryžių mokslams, jo išsilavinimas man kainavo šešis su viršum tūkstančius auksinų...“) [Rewski, 1934: 270].

dvare, atvyko į LDK, apsigyveno Vilniuje. Dirbo Gardine Sapiegų šeimos (Trakų kašteliono Antano Kazimiero, o vėliau LDK medžioklio Mykolo Antano) architektu¹¹. Apie 1739 m. Fontana pasirašė sutartį pastatyti Stalovičių (*Сталовичы, Stalowicze, Stwołowicze*, Naugarduko vaivadija) Maltos ordino kavalierių Šv. Jono Krikštytojo bažnyčią. Tais pačiais metais vedė velionio italų kilmės Vilniaus architekto Jono Pensos dukrą Teresę¹². 1740 m. susilaukė dukters, kurią pakrikštijo Šv. Jono bažnyčioje¹³. Vilniuje buvo išsinuomavęs Žemaitijos sufraganui A. K. Gorainiui priklausantį mūrnamį¹⁴, vėliau įsigijo namą Pilies gatvėje. Spėjama, jog sostinėje rekonstravo Sapiegų ir Sluškų rūmus, projektavo pijorams. Apie 1742 m. su šeima iš miesto išsikraustė. Manoma, kad pagrindine pasitraukimo iš Vilniaus priežastimi buvo profesinė konkurencija su Jonu Kristupu Glaubicu bei nepripažinimas vietinėje vokiškai kalbančių menininkų bendruomenėje. 1743 m. kovo mėn. Vilniaus Pilies teismui Fontaną apskundė Vilniaus katedros prelatas Antanas Žulkovskis, kaltinęs jį nebaigtais Stalovičių bažnyčios statybos darbais, sutarties klauzulių laužymu, įsipareigojimų nevykdymu, žadėtų darbų neatlikimu, neteisėtu ir atliktus darbus neatitinkančio 25 000 auksinų avanso pasisavinimu¹⁵. Nenorą užbaigti 1740 m. pradėtą statybą galbūt galima „pateisinti“ surastu kitu, labiau rentabiliu ir patogiu, užsakymu. Boberskio, išsamiai nagrinėjusio Fontanos veiklą Vitebsko vaivadijoje, tyrimai rodo, kad Fontanos išvykimo priežastimi buvo ekonomiškai naudingų galimybių tame regione nuspėjimas.

Praūžus Šiaurės karui Vitebskas buvo tapęs merdinčiu, aptekusiu griuvėsiais, paramstytu pastoliais kunigaikštystės paribio miestu: 1708/9 m. miestą nusiaubė pražygiuojantys caro Petro I būriai, 1710 m. neaplenkė ir maras, 1733 m. gegužės mėn. daugybę miesto statinių nušlavė viską griauanti ugnies stichija¹⁶. Miestą naujam gyvenimui ėmėsi prikelti Vitebsko kaštelionas, vėliau vaivada Marcijonas Mykolas Oginskis. Įvairaus masto gaisrai siautėjo dar 1752, 1757, 1762 m., tad statybų sektoriaus meistrams darbų netrūko, juolab, kad sakralinių statinių skaičiumi Vitebskas, kaip daugiakonfesinis ir multikultūrinis vaivadijos centras, galėjo varžytis su bet kuriuo didesniu LDK miestu. Vitebskas sparčiai tiesėsi, nes nuolat buvo maitinamas atgijusios Dauguvos upės prekybinės arterijos. Dauguvos baseino su jo intakais teritorija, besijungianti su Dniepro aukštupio baseinu, nuo seno vaidino svarbų vaidmenį LDK kultūriniam ir ūkiniame gyvenime. Čia driekėsi svarbūs prekybai tranzitiniai sausumos ir vandens keliai, jungę likusią Abiejų Tautų Respublikos dalį su Livonija ir Rusija, augo prekybos ir amatų miestai (Polockas, Vitebskas, Mogiliavas, Orša, Mstislavlis), kuriuose koncentravosi reikšmingas ekonominis potencialas, kultūrine, religine prasme svarbios institucijos¹⁷.

Taigi išsikėlęs iš sostinės Fontana apsigyveno tuo metu daug veiklos žadančiame Vitebske¹⁸. Būtent šiame mieste ir šiame regione jis paliko daugiausia savo veiklos pėdsakų.

11 Boberski 2004: 127–128.

12 Łopaciński 1938/39: 331.

13 *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – *LVI A*). F. 604. Ap. 10. B. 6. L. 546. Vėliau situoktiniai susilaukė dar dviejų sūnų ir dviejų dukterų (W. Boberskio informacija).

14 *Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius*. F. 318. B. 24017. L. 2, 2v, 3v.

15 Lorentz 1937: 41.

16 Sapunov 1883: 464–617; 1893: 380.

17 Sapunov 1893: 263–360.

18 Netoli Vitebsko Fontana įsigijo dvarelį, kuriame su savo šeima gyveno iki pat mirties. Mirė jis, remiantis įrašais Vitebsko pilies teismo knygoje ir jo brolio Jokūbo testamentu, sudarytu 1773 m. kovo mėn., kuriame minimas kaip velionis [Bartczkova 1970: 315–318], periodu tarp 1766 ir 1773 m.

Pirmasis čia jam pavestas darbas buvo bernardinų Šv. Antano bažnyčios statyba. Jau po metų, 1743 m., Fontana sulaukė dar vieno užsakymo – realizuoti ambicingą Vitebsko unitų sumanymą – vienoje gražiausių ir aukščiausių Vitebsko miesto vietų suprojektuoti ir pastatyti išpūdingą baziliką. Švč. M. Marijos Dangun Ėmimo ir Šv. Juozapato katedra tapo vienu didžiausių ATR sakraliniu statiniu, savo masteliu prilygstančiu didžiausioms jėzuitų bazilikoms Krokuvoje, Vilniuje ar Gardine¹⁹. 1753 m. Fontana sulaukė kito stambaus užsakymo – Vilniaus kapitula jam pavedė pastatyti Vitebske naują parapiinę Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčią²⁰.

Remiantis Fontanos stilistikos ypatybėmis, jo autorystei taip pat priskiriama Vitebsko jėzuitų Šv. Juozapo ir pijorų bažnyčios, medinė Švč. Trejybės cerkvė, unitų parapiinė Kristaus Prisikėlimo cerkvė (ši atribucija ginčytina), Vitebsko vaivadijoje – Bialyničų (*Бялынічы, Białynicze*) basųjų karmelitų vienuolyno ansamblis, Faščovkos (*Фащчаўка, Faszczówka*) jėzuitų Šv. Dvasios, Hubino (*Губіна, Губин, Hubin, Hubino*) pranciškonų Šv. Antano, Seno (*Сянно, Sienno*) pranciškonų Švč. Trejybės bažnyčios; Polocko vaivadijoje – Sieliščių (*Селішча, Sieliszczce*) bernardinų Šv. Veronikos, Kubličių (*Кублічы, Kublicze*) parapiinė, Lužkų (*Лужкі, Łużki*) pijorų Šv. Mykolo Arkangelo bažnyčios, o taip pat dar keletas objektų likusioje kunigaikštystės teritorijoje (Vilniaus, Naugarduko, Minsko, Brastos ir Mstislavlio vaivadijose).

Reikėtų pabrėžti, kad specifiniame Polocko, Vitebsko, Mstislavlio vaivadijų regione, kur skirtingų konfesijų varžymasis dėl religinės ir politinės įtakos buvo itin aštrus, statytojams ir apdailos meistrams darbo nestigo, nes skirtingų bažnyčių kova pirmiausia plėtė kulto namų ir vienuolynų tinklą. XVIII a. 6–7 dešimtmečiais šiame regione nemažai dirbo ir architektas Glaubicis (projektavo Polocko unitams, Vitebsko jėzuitams, Zabialų-Volincų (*Забялы-Валынцы, Zabiały-Wołyńce*) dominikonams, Mogiliavo bazilijonams ir t. t.), tačiau jo, gyvenančio Vilniuje, galimybes aprėpti daugiau šio regiono užsakymų veikiausiai riboją atstumai ir įsipareigojimai Vilniaus užsakovams.

Sutartis

Straipsnio priede publikuojama Vitebsko bernardinų Šv. Antano bažnyčios statybos sutartis yra minėto posūkio Fontanos karjere žyma²¹. Pastarasis užsakymas tapo lemtingu, nubrėžusiu tolesnes architekto veiklos geografines ribas. Sutartis buvo sudaryta 1742 m. vasario 10 d. Vilniuje (o aktikuota 1744 m. gruodžio 15 d. Vitebske, Pilies teismo kanceliarijoje²²) dalyvaujant Fontanai ir Vitebsko bernardinų konvento fundatorei, Vitebsko vaivados M. M. Oginskio žmonai Teklei Onai Oginskienei. Neabejotinai būtent pastarieji ryšiai su turtingais ir politinę galią turinčiais Vitebsko vaivadijos didikais atvėrė Fontanai įvairesnes ir pelningesnes profesines perspektyvas šiame išaugusį statybų poreikį „išgyvenančiame“ regione. Pažintis su Oginskiais galėjo užsimegzti Mykolo Antano Sapiegos dvare arba proteguojant pačiam Sapiegai. Tokiai minčiai pagrindo suteikia ir faktas,

19 Boberski 2000: 126.

20 Boberski 1999: 33–51.

21 Iš kai kurių užuominų Boberski publikacijose [Boberski 2000: 135–136; 2006: 114] aiškėja, jog ši sutartis jam buvo žinoma, tačiau jis nenurodo šaltinio saugojimo vietos, signatūros, jos neaptaria ir necituoja.

22 Aktikacija – tai kurios nors sutartį sudariusios šalies pageidavimas suteikti jai tvirtesnę ir tikresnę juridinę galią, originalaus dokumento kopiją įrašant į pilies ar pavieto žemės teismų aktų knygas ir patvirtinant kanceliarijoje.

kad 1742–1743 m. Fontana tebedirbo M. A. Sapiegai²³. Architekto pasirinkimą galėjo nulėmti jo išsilavinimas ir kilmė, vieta Sapiegų dvare, tėvo, brolio ryšiai su kitais didikais bei bažnyčios hierarchais²⁴.

Vitebsko vaivadijoje Oginskiai buvo viena įtakingiausių ir turtingiausių valdančiojo elito šeimų. M. M. Oginskis (1672–1750) 1730 m. tapo Vitebsko vaivada. Tai aukščiausias valstybinės valdžios pareigūnas vaivadijoje, kurio žiniai buvo priskirti administracijos, karo ir teismo reikalai. Į vaivados pareigas taip pat įėjo rūpintis Magdeburgo vaivadijos miestų apsauga ir tvarka. Oginskio žemių valdos ir dvarai teikė nemažą pelną. Įždą nuolatos papildydavo pajamos iš miškų bei Vitebsko muitinės posto²⁵. Sukauptas kapitalas leido garsėti ir dosniu fundatoriumi. Antai 1710 m. savo valdose Mikuline (Oršos pavietas) su pirmąja žmona Terese iš Bžostovskių (m. 1721) įsteigė bernardinų vienuolyną. Fundatoriaus lėšomis buvo pastatyta medinė bažnyčia, o vienuolyno išlaikymui skirta 15 000 auksinų gryniaisiais ir kelios valdos, iš kurių gaunamos nuolatinės pajamos turėjo garantuoti tinkamą vienuolyno išlaikymą²⁶. Vitebsko dominikonų vienuolynui jis užrašė 20 000 auksinų (rusiškosiomis monetomis)²⁷, rėmė Vitebsko jėzuitų kolegijos bei Šv. Juozapo bažnyčios, kuri buvo numatyta ir kaip Oginskių giminės mauzoliejus, statybą²⁸, finansavo Bialyničų basųjų karmelitų Švč. M. Marijos Dangun Ėmimo bažnyčios statybos darbus²⁹. Reikia pažymėti, kad Oginskių giminės įtaka Vitebsko žemėse ne tik politine, bet ūkine ir kultūrine prasme dar nepakankamai įvertinta. Ne tik pats M. M. Oginskis, bet ir jo sūnūs (didysis maršalas, vėliau Vilniaus kaštelionas Ignacas Oginskis, Trakų kaštelionas, vėliau Trakų vaivada Tadas Pranciškus Oginskis, Mstislavlio, vėliau Vitebsko kaštelionas Stanislovas Jurgis Oginskis) daug nuveikė Vitebsko regiono labui³⁰. Palikuonys garsėjo ne tik kaip puikūs politikai, bet ir sumanūs bei toliaregiai paveldėtų valdų administratoriai. Sūnūs tęsė jų valdose esančio Bialyničų basųjų karmelitų vienuolyno bažnyčios statybos finansavimą, šeimai priklausančiame Taduline (Vitebsko pavietas) fundavo bazilijonų vienuolyną ir cerkvę³¹.

Apie ketvirtąją Oginskio žmoną (m. ~1765), su kuria susituokė 1740 m., Teklę Oną, kilusią iš baronų Wonlar Larskių, Vitebsko pakamario Kazimiero Sakovičiaus našlę, istoriografijoje duomenų mažai. Nieko nežinoma apie jos asmenybę ir veiklą. Galima tik spėti, jog Vitebsko bernardinų bažnyčios statybai skirta finansinė parama – jos idėja, veikliausiai tęsiant su pirmuoju vyru pradėtą vienuolyno fundaciją³². Remiantis sandorio

23 Tai, kad 1742–1743 m. Fontana dar vykdė Sapiegų pavedimus, liudija keletas istorinių faktų. Antai 1742 m. vasario 2 d. keliaujantį (veikiausiai iš Vitebsko vaivadijos į Vilnių susitikti su Oginskiene) architektą Koženieco (*Korzieniec*, Oršos pavietas) karčemoje apiplėšė, jis neteko 347 raudonųjų auksinų, kuriuos Gardino rūmų statybos darbams tų pačių metų sausio 24 d. skyrė LDK medžioklis Mykolas Antanas Sapiega [Łopaciński 1938/39: 67–69]. 1743 m. iš Vilniaus siunčiamame laiške Fontana prašė Sapiegos leidimo projektus ir sąmatas atsiųsti į Gardiną paštu [Winiewicz 1992: 56].

24 Tėvo, o vėliau brolio Jokūbo užimamos pareigos karaliaus dvare, padėtis, turtas ir žinomumas to meto visuomenėje liudija apie Fontanų šeimos garsumą Abiejų Tautų Respublikoje [Boberski 2007: 33–39].

25 Link-Lenczowski 1978; Roháč 2010: 362–368.

26 *BNIA*. F. 1709. Ap. 1. B. 12. L. 842–845v.

27 *BNIA*. F. 1709. Ap. 1. B. 13. L. 326–329v.

28 Boberski 2002: 332–333, 337; Roháč 2010: 366; Chmielnicka 2001: 1045–1046, 1052.

29 Boberski 2006: 105.

30 Chmielnicka 2001: 1046–1047, 1052–1053.

31 Link-Lenczowski 1978: 620–624, 637–638; Zielińska 1978: 607–610, 639–641; Chmielnicka 2001: 1047.

32 Vitebsko bernardinų vienuolyno fundacijos faktai skendi datų ir pavardžių painiavoje ir yra prieštaringi. Anot kai kurių istoriografinių šaltinių, pirmoji medinė Vitebsko bernardinų Šv. Antano bažnyčia miesto rotušės aikštėje buvo funduota 1685 m. Kazimiero ir Teklės iš Larskių Sakovičių, kitų šaltinių duomenimis – pirmasis fundatorius buvo Vitebsko vaivada Jonas Antonius Chrapovickis [Сарынов 1885: 42; *Słownik geograficzny* 1893: 635].

tekstu, galima manyti, jog Oginskienė buvo ne tik naujos bažnyčios statybos iniciatore ir šios fundacijos eigos koordinatore, bet ir dalyvavo svarstant bažnyčios projektą. Galbūt to priežastimi buvo garbingas sutuoktinio amžius bei pašlijusi jo sveikata³³. Deja, lieka nežinoma, kokia buvo visos šios fundacijos finansinė vertė (pinigais ir užrašytais valdomis).

Publikuojamas šaltinis svarbus keliais aspektais. Didžiausia jo vertė – istorinis autorystės patvirtinimas. LDK anonimiškų architektūros kūrinių gausoje kiekviena kūrėjo tapatybę įrodanti žinutė yra svarbi, nes istoriškai patvirtinta konkrečios fizinės struktūros autorystė yra medžiaga ir atspirtis tolesnėms stilistinėms atribucijoms bei formalioms analizėms, paremtomis konkretaus autoriaus stilistiniu braižu ir maniera. O tokia istorinių šaltinių rūšis, kaip architektūros kūrinių atlikimo sutartis (*kontraktas*), architektūros, kultūros istorijai suteikia ir papildomos svarbios informacijos apie užsakovus, statybos vertę ir užmokestį, darbų eigą ir kitas istorines aplinkybes, t. y. padeda konstruoti konkretaus architekto veiklos istoriją, perprasti užsakovų materialinius bei estetinius poreikius, socialinį kontekstą.

Palyginus šį dokumentą su kitomis žinomomis XVIII a. architektų sutartimis, matyti, kad šioji priskirtina šabloninių, neišsamių sutarčių grupei, kuriose aptariami tik būtiniausi dalykai – darbų terminai, įsipareigojimai ir užmokestis. Prieš raštu patvirtinant sandorį, buvo parengtas ir su užsakovais suderintas statybos objekto projektas, tačiau sutartyje jis neapibūdinamas. Neaprašoma ir būsimo bažnyčios išorė. Apsvarstyti tik pagrindiniai abiejų šalių įsipareigojimai, darbų organizavimo ir atlygio detalės. Architektas pasižada iki statybų pabaigos atlikti priežiūros darbus, pasirūpinti reikalingų statybininkų samda, statybines medžiagas tiekti įsipareigoja bernardinų vienuolynas. Architektui skirtas 3 000 muštinių talerių užmokestis (lygus 24 000 auksinų³⁴), kuriuo tam tikra dalimi turėjo dalytis su statybininkais: mūrinininkais, staliais, dailidėmis, stikliais ir kitais meistras.

Taigi remiantis kitais žinomų sutarčių pavyzdžiais, galima manyti, kad sutarties struktūra ir išsamumas buvo proporcingas užsakovo išsilavinimui ir kompetencijai architektūros srityje³⁵. Specifinių žinių stoka, architektūros terminų neišmanymas riboja užsakovo galimybes reikšti žodinius pageidavimus. Veikiausiai architektui kaip pavyzdžiai buvo pateikiami realybėje ar iliustracijose matyti statiniai arba pasikliaujama konkrečiais architekto pasiūlymais, apsiribojant patvirtinimu, jog visa tai būtų laiku ir kokybiškai realizuota.

Bažnyčia

Vitebskas – išskirtinis miestas savo kraštovaizdžiu ir kelių upių (Dauguvos, Vitbos ir Lučiosiaus) santakomis (1, 2 pav.). Drįsčiau teigti, greta Vilniaus, vienas gražiausių barokinių LDK miestų. Deja, istorinių peripetijų ir kataklizmų sukuryje negrįžtamai prarastas.

Buvęs Vitebsko bernardinų vienuolynas ir Šv. Antano bažnyčia tebėra kultūros istorijos tyrinėjimų užribyje. Apie konvento istoriją istoriografijoje duomenų labai mažai, tik

33 Maždaug 1736 m. M. M. Oginskis pasitraukė iš viešo valstybės gyvenimo ir aktyvios politinės veiklos. Užsiėmė tik savo valdų administravimu, seimelių reikalais. Beveik visą laiką leido savo rezidencijoje Vitebske, nes išsiuruoti į ilgas keliones negalėjo dėl podagros ir artrito [Link-Lenczowski 1978: 620–624].

34 Šalyje cirkuliavo įvairios valiutos: auksinai (kartais vadinami lenkiškaisiais auksiniais arba floriniais; auksino nominalą sudarė 30 grašių), dukatai (kartais vadinami raudonaisiais auksiniais; 1 dukatas lygus 18 auksinų), taleriai, dar kartais vadinami „muštiniais“ (1 taleris buvo lygus 8 auksinams), timpos (XVIII a. vid. viena timpa buvo lygi maždaug 1,2–1,5 auksino).

35 Tai, kad didelė dalis XVIII a. LDK architektūros sutarčių buvo bendro pobūdžio, neišsamios, sudaromos nevartojant specialiųjų terminų, o jos turiniai įtaką darė užsakovo kompetencija, jau buvo pastebėjusi Aistė Paliušytė [Paliušytė 2007: 50–51].

pavienės, prieštaringos detalės. Net daugiausiai apie Vitebsko miesto ir gubernijos istoriją rašiusio istoriko, archeografo, kraštotyriminko A. P. Sapunovo (1851–1924) darbuose žinios šykščios arba antraeilės ir atsitiktinės³⁶. Dėl carinės Rusijos politikos Romos Katalikų Bažnyčios atžvilgiu katalikų šventovės, jų istorija ir būklė sąmoningai buvo apeinama kaip mažiau vertinga ir neverta išsamesnių aptarimų. 1835 m. vienuolynas uždarytas, Šv. Antano bažnyčia prijungta prie Mogiliavo vyskupijos, Vitebsko dekanato parapiinių bažnyčių tinklo³⁷. XIX a. viduryje parapijos dekanato pastangomis iš Mogiliavo arkivyskupo metropolito kanceliarijos buvo gautas finansavimas ir bažnyčios pastatas remontuotas keičiant pradinį planą: kairėje bažnyčios sienoje iškirstas naujas įėjimas ir pristatytas prieangis³⁸. XX a. pradžioje nugriaunamas vienuolyno pastatų kompleksas. II pasaulinio karo metu bažnyčia smarkiai nukentėjo (3 pav.), o 1956 m., kaip nevertingas ir restauravimo nevertas objektas, nugriauta. Jos pavidalas liko užfiksuotas Napoleono Ordos, Juozapo Peškos akvarelėse³⁹, keliolikoje fotografijų bei pašto atvirukuose, dabar jau tapusiais *filokartų* medžiojama retenybe⁴⁰.

Miesto urbanistiniame plane bernardinų vienuolyno komplekso posesija driekėsi centrinėje ir seniausioje miesto dalyje ir ribojosi su

³⁶ Сапунов 1883: 464–617; 1905: 453–463; 1885: 173–174; 1907: 1–26; 1893: 263–360. Išsami Sapunovo darbų bibliografinė rodyklė – Сапунов 2009. Nedaug Šv. Antano bažnyčios istorijos ir architektūros tyrimų srityje nuveikę sovietmečio bei pastarųjų dešimtmečių tyrinėtojai, kartoję tas pačias Sapunovo pateiktas istorines žinias bei apsiriboję trumpais buvusios bažnyčios pavidalo aprašymais [*Архитектура* 1993: 126; Слюнькова 2002: 243–244; *Архитектура* 2006: 305–305; Габрусь 2007: 454].

³⁷ *Ведомость о числе* 1866: 175.

³⁸ *Rusijos valstybinis istorijos archyvas* (toliau – *RVIA*). F. 826. Ap. 1. B. 133. L. 1–82.

³⁹ Keliolikoje Baltarusijos ir Lenkijos leidinių publikuotos Peškos sukurtos akvarelės yra saugomos Lvove, Mokslų akademijos bibliotekos Grafikos kabineto rinkiniuose. Peškos Vitebsko miesto vaizdų albumą sudaro 11 akvarelių [Boberski 2000: 108].

⁴⁰ Didžioji dalis senųjų Vitebsko miesto fotografijų ir atvirukų saugoma Vitebsko apskrities kraštotyros muziejuje.

1 pav. Rotušės aikštė. Kairėje – unitų parapiinė Kristaus Prisikėlimo cerkvė, dešinėje – bernardinų Šv. Antano bažnyčia. 1867 m. (Vitebsko srities kraštotyros muziejaus nuosavybė)

2 pav. Rotušės aikštės vaizdas žvelgiant iš Rotušės varpinės. Dešinėje – unitų parapiinė Kristaus Prisikėlimo cerkvė, kairėje – bernardinų Šv. Antano bažnyčia. 1860 m. (Vitebsko srities kraštotyros muziejaus nuosavybė)

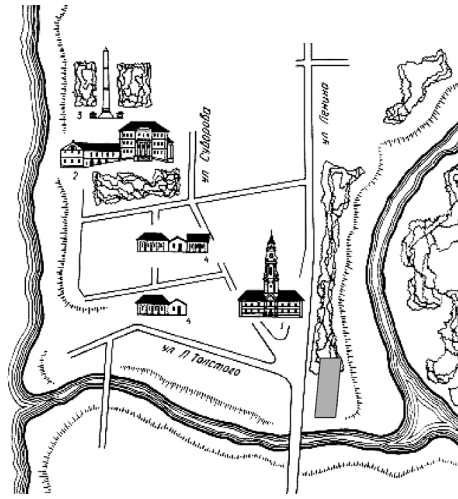

3 pav. Miesto Rotušės ir Šv. Antano bažnyčios vaizdas 1946 m. (Vitebsko srities kraštotyros muziejaus nuosavybė)

4 pav. Vaizdas į Rotušės aikštę nuo Raudonojo tilto. XIX a. pab. atvirukas (Vitebsko srities kraštotyros muziejaus nuosavybė)

5 pav. Vitebsko miesto centrinės dalies schema iš *Чатырыя* 1977. Pilkai pažymėta preliminari buvusios bernardinų posesijos vieta

Dauguvos upės intako, Vitbos upelio, pakrante, o žiūrint nuo Jėzuitų tilto (XVIII a. pab. vadintas Raudonuju, dabar – Spalio), buvo išsidėčiusi palei dešiniąją rotušės aikštės pusę (4, 5 pav.)⁴¹.

Apie bažnyčios statybos eigą trūksta duomenų, žinoma tik, kad praėjus ketveriems metams po sutarties sudarymo statybos darbai dar vyko. Tai liudija Vitebsko Pilies teisme svarstytas Fontanos skundas, kuriame nurodoma, jog 1746 m. gruodžio 9 d. netoli Vitebsko jį rogėmis keliaujantį su žmona ir tarnais užpuolę vagys apiplėšė ir sužalojo, o vagių grobiu tapo ne tik vertingi asmeniniai daiktai ir pinigai, bet ir 400 muštinių talerių, skirtų Vitebsko bernardinų bažnyčios statybai⁴². Tiksliai statybos baigimo data nežinoma, manoma, kad pastato statyba baigta tik 1762 m.⁴³ 1768 m. bažnyčia pašventinta vyskupo Felikso Tovianskio (*Towiański*) suteikiant Šv. Antano Paduviečio titulą⁴⁴.

Bažnyčios (6, 7, 8, 9 pav.) būta trinavės dviejų bokštų bazilikos, kiek netipiškų, artimų kvadratumui, fasado proporcijų (fasado plotis beveik lygus bokštų aukščiui). Fasadas ir bokštai karnizais suskaidyti į tris tarpsnius. Pirmųjų dviejų tarpsnių formos santūrios, tiesios, trečiajame tarpsnyje pareinančios į plastiškesnes profilio linijas. Fasado pirmojo tarpsnio viduryje tarp piliastrų įterpta aukšta portalo arka, antrojo tarpsnio centras akcentuotas balkonu, puoštu kalstyto metalo ažūrine tvorele. Apatinių tarpsnių kompozicinis sprendimas, kresnumas, tektoniškumas, santūri puošyba liudija apie klasikinio Italijos baroko įtaką, o banguotas nutrūkstančio silueto frontono skydo viršus, manieringai lankstytos bokštų viršūnių formos veikiausiai byloja apie *Vilniaus baroko mokyklos* poveikį.

Fontanos manierai būdingi bruožai, vėliau atsikartojantys ir kituose jo projektuose, matomi ir bažnyčios plane. Bokštų ir fasado kraštinės nėra vienoje linijoje, bokštai per pusę jų gylio išstumti į priekį, optiškai kuriant kiek tolstančio fasado įspūdį, ką dar

41 Rotušės aikštę supo keli pagrindiniai pastatų kompleksai: unitų parapiinė bažnyčia, miesto rotušė su miesto municipaliteto pastatais ir prekybos paviljonais, keli gyvenamieji namai bei Šv. Antano bažnyčios ir bernardinų vienuolyno pastatai.

42 *BNIA*. F. 1709. Ap. 1. B. 16. L. 16–18v.

43 Boberski 2004: 126–128.

44 *RVIA*. F. 826. Ap. 1. B. 146 (Nr. 161(8)). L. 6v.

6 pav. Šv. Antano bažnyčia. XIX a. pab. (Vitebsko srities kraštotyros muziejaus nuosavybė)

7 pav. Šv. Antano bažnyčia. XIX a. pab. (Vitebsko srities kraštotyros muziejaus nuosavybė)

labiau pabrėžia į priekį išsišovusių paradinių laiptų maršas. Tai dar vienas Fontanos individualiam braižui būdingas „etaloninio“ baroko architektūros sprendimų adaptavimo būdas. Šiuo atveju – manipuliavimas fasado plokštumomis išgaunant erdvinius efektus. Panašus bokštų, tiek centrinės fasado dalies „ištraukimo“ į pirmą planą sprendimas taikytas jo suprojektuotos Vitebsko Švč. M. Marijos Dangun Ėmimo ir Šv. Juozapato katedros bei jo autorystei priskiriamos Budslavo (Vilniaus vaivadija) Švč. M. Marijos Dangun Ėmimo bažnyčios fasaduose ir planuose (10, 11 pav.). Minėtų sakralinių statinių fasadų prototipu, kompozicinės idėjos inspiracijos šaltiniu galėjo būti architektų Francesco Borromini ir Carlo Rainaldi Šv. Agnietės bažnyčia Romoje.

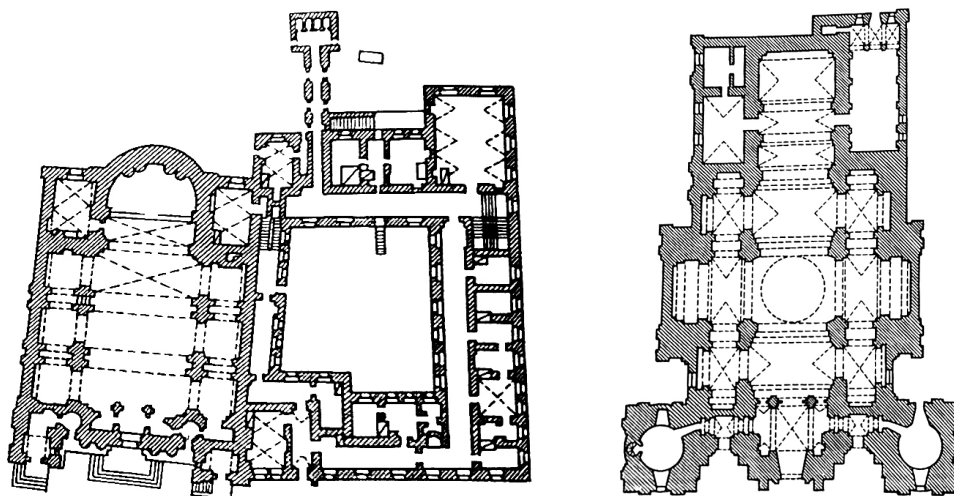
Bažnyčios interjerą puošė devyni altoriai, kuriuos, kaip tikėtina, suprojektavo Fontana: didysis – Šv. Antano Paduviečio ir šoniniai – Švč. M. Marijos, Šv. Onos, Šv. Kazimiero, Palaimintojo Juozapato Kuncevičiaus, Nukryžiuotojo Jėzaus, Šv. Pranciškaus Serafi niečio, Šv. Mykolo Arkangelo⁴⁵.

⁴⁵ RVI. F. 826. Ap. 1. B. 146 (Nr. 161(8)). L. 6v.

8 pav. Šv. Antano bažnyčia. XIX a. pab. (Vitebsko srities kraštotyros muziejaus nuosavybė)

9 pav. Šv. Antano bažnyčia. 1941 m. (Vitebsko srities kraštotyros muziejaus nuosavybė)

10 pav. Vitebsko bernardinų Šv. Antano bažnyčios planas. Brėžinys iš *Архітэктура 2006*

11 pav. Budslavo bernardinų Švč. M. Marijos Dangun Ėmimo bažnyčios planas. Brėžinys iš *Архітэктура 2006*

Varšuvoje, Mokslų akademijos Meno instituto fototekoje, pavyko aptikti XX a. pr. Šv. Antano bažnyčios presbiterijos fotografiją (12 pav.), kurioje įamžintas centrinis altorius ir dalis šoninio. Remiantis išlikusiu vaizdu galima teigti, jog projektuodamas didįjį altorių Fontana rėmėsi Andrea Pozzo altorių sumanymais, publikuotais antroje traktato *Perspectiva pictorum atque architectorum* dalyje⁴⁶. Pirmavaizdžiu ir inspiracijos šaltiniu tapo Šv. Sebastijono altoriaus projektas, realizuotas Veronos jėzuitų bažnyčioje 1718 m. (13 pav.). Vitebsko bernardinų bažnyčios Šv. Antano Paduviečio altorius architektūrinės struktūros ir kompozicijos prasme beveik identiškas Pozzo, tik masyvesnių proporcijų (žemesnio cokolio ir platesnės pirmojo tarpsnio dalies). Jis mūrinis, dviejų tarpsnių, centrinę jo dalį formuoja po dvi šonuose sugrupuotos kolonos ir prie sienų prigludę plokšti pilias-trai, puošti korintiniais kapiteliais, kurie remia horizontaliai skaidomą laužytą, profiliuotą antablementą, kurio išlankstymą pabrėžia profiliuotas frizas, dekoruotas dantukų juosta. Antablementą vainikuoja nutrūkstančio kontūro frontono karnizas, papuoštas angelų skulptūromis. Antrojo tarpsnio skydo siluetas kiek išlenktas, jo centre – glorijs. Pirmojo tarpsnio retabule, nešiojamąjį altorių primenančiame įrėminime, paveikslas „Šv. Antano Paduviečio vizija“, abipus paveikslo, tarp kolonų – dvi skulptūros.

Išlikusi ikonografinė medžiaga liudija, kad Šv. Antano bažnyčia buvo vertingu vėlyvojo baroko architektūros kūriniu, atspindėjusiu vyraujančias XVIII a. LDK architektūros stilistines tendencijas.

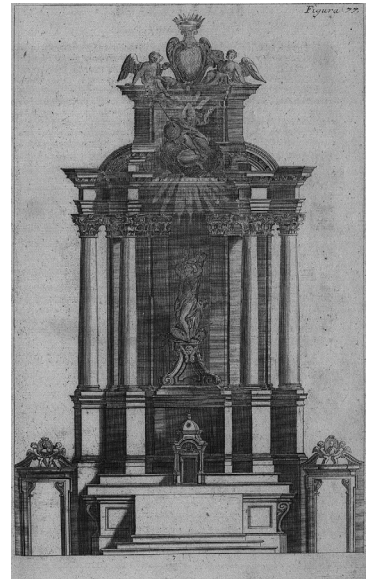
Reziumuojant galima sakyti, jog aptarta sutarties aktikacija ne tik pagrindė Juozapo Fontanos autorystę, bet atskleidė priežastį, kuria vedinas gyvenimui ir profesinei veiklai pasirinko šiaurės rytines LDK žemes: pažintis su valdančiojo elito Oginskių šeima ir jos patronatas atvėrė veiklos perspektyvas Vitebsko ir kaimyninių vaivadijų teritorijoje.

⁴⁶ Tik išleistas Pozzo veikalas tapo gana populiarus, o projektai pamėgdžiojami. Jo projektuotų altorių kopijos ar iš kelių altorių detalių sukomponuoti „hibridiniai“ altoriai plito visoje Europoje, suprantama, ir Abiejų Tautų Respublikoje [Kowalczyk 1975: 162–178].

12 pav. Vitebsko bernardinų Šv. Antano bažnyčios didysis altorius (Varšuvos Mokslų akademijos Meno instituto fototekos [ISPAN neg. Nr. 0000196151] nuosavybė)

13 pav. Andrea Pozzo Šv. Sebastijono altoriaus projektas iš Pozzo 1709: Figura 77

Architekto kilmė ir išsilavinimas, o taip pat kultūrinėje aplinkoje patiriama regioninio stiliaus – *Vilniaus baroko mokyklos* – įtaka suformavo savitą architekto braižą, organiškai įsiliejusį į LDK vėlyvojo baroko architektūros kontekstą. Fontanos kūrybinis palikimas leidžia įvertinti architekto indėlį į XVIII a. LDK architektūros raidą ir teigti jį buvus (greta Glaubico) vienu produktyviausių ir garsiausių to laikmečio architektų.

Remiantis Fontanos biografija ir kūryba, netikslu būtų jį tebevadinti „vilniečiu“. Neabejotinai šį gyvenamąją vietą nurodantį titulą reikėtų perleisti Vitebskui. Vitebskas – tai bemaž vieno architekto suformuotas urbanistinis darinys, LDK provincijos šiaurės rytuose XVIII a. trečiajame ketvirtyje puikiausia, didžiausiems Abiejų Tautų Respublikos miestams prilygstančia architektūra „pražydęs“ miestas (14, 15 pav.), savo kraštovaizdžiu ir miesto panorama, ypač į dangų besistiebiančiomis barokinių šventyklų bokštų viršūnėmis, artimas Vilniui.

14 pav. Vitebsko panorama. 1860 m. (Vitebsko srities kraštotyros muziejaus nuosavybė)

15 pav. Vitebskas. 1867 m. (Vitebsko srities kraštotyros muziejaus nuosavybė)

Priedas

Priedo tekstas parengtas pagal lenkiškųjų šaltinių leidimo instrukciją⁴⁷. Publikuojant šaltinį, išlaikomos santrumpos J.^o Kr.^o Msci^ˆ – *Jego Królewskiej Mości*, Wo.^o Witebsk.^ˆ – *Województwa Witebskiego*, W.^o X.^o Ltt.^o Rzp^ˆlity – *Wielkiego Księstwa Litewskiego i Rzeczypospolitej*, J. W. – *Jaśnie Wielmożny (-a)*, Jmci^ˆ (Jmsci^ˆ) – *Jego Miłość (jegomość)*, Ichmsci^ˆ – *Ich Miłości*, X. – *ksiądz*, X. X. – *książy*, Pn. – *Pan*, Sltý^ˆ – *Sołtys*.

Baltarusijos Respublikos nacionalinis istorijos archyvas (*Нацыянальны гістарычны архіў Рэспублікі Беларусь*) F. 1709 . Ap. 1. B. 14. L. 864–865v

Aktykacya kontraktu od Jmci^ˆ. Pana Józefa Fontaniego Architekta J.^o Kr.^o Msci^ˆ.^ˆ, W. W. O O. Bernardynów konwentu Witebskiego danego y służącego

Roku 1744 Miesiąca Decembra 15 Dnia.

„Na urzędzie J.^o Kr.^o Msci^ˆ.^ˆ Grodzkim Wo.^o Witebsk.^ˆ przede mną Mikołajem Antonim Reuttem Krajczym i Podwojewodzam Witebskim od J. W. Jmsci^ˆ ^ˆ Pana Marcjanna Michała z Kozielska Ogińskiego Wojewody Witebskiego, Borysowskiego, Przewalskiego, Babylickiego i ettc.: Sltý^ˆ, Pułkownika J.^o Kr.^o Msci^ˆ.^ˆ Wojsk W.^o X.^o Ltt.^o Rzp^ˆlity Ustanowionym. *Comparendo personaliter* Pn. Andrzej Adronowski Szafarz Ichmsci^ˆ Księży bernardynów konwentu Witebskiego Kontrakt z rzeczą u nim niżej wyrażoną do Akt Ksiąg Grodzkich Wo. ^o Witebsk.^ˆ podał którego *Tenor Sequitur Talis*. W Imię Pańskie Roku 1742 Dnia 10 Februarij między mną Teklą z Larskich Ogińską Wojewodziną Witebską Fundatorką Konwentu Witebskiego i między nami Tadeuszem Ogińskim Pisarzem Wo.^o X.^o Ltto. Starostą Przewalskim, Kazimierzem Kurką Pisarzem Ziemi Witebskim, jako opiekunami J. W. Pani Wojewodziny Witebskiej, i między nami X. X. Bernardynami konwentu Witebskiego a Jmsci^ˆ Panem Józefem Fontaną Architektem J.^o Kr.^o Msci^ˆ.^ˆ stanął Kontrakt, który obie dwie strony obiecujemy się dotrzymać w ten sposób, iż W.^o X.^o Ltt.^o Rzp^ˆlity Pan Józef Fontana obowiązuję się i deklaruję kościół nasz Witebski ze wszystkim skończyć według danego abrysu od siebie, biorąc murarzów, cieślów, stolarzów, kowalów, szklarzów, ślusarzów y wszystkich generalne do fabryki potrzebnych rzemieślników, i wszystkim, jako to z zamkami, oknami, dzwonami, dachami i innymi rzeczny, którekolwiek należą do zakończenia kościoła, zakrystii i skarbu, Jmci^ˆ ^ˆ Pan Architekt doskonałe, fundamentalnie, dobrze, mocno i gruntownie wystawić sumituje się i deklaruję, a Jaśnie Wielebnej Fundatorce tylko klucze po zakończeniu oddać. A my mamy wszelkie wystawić materiały, jako to cegłę, wapno, żwir, wodę, drzewo, dachówką, żelazo, według preskrypcji do tegoż Jmci^ˆ ^ˆ Pana Architekta. Valore zaś tak wszystkich kosztów na siebie przyjętych około wystawionej gruntownie i fundamentalnie Fabryki kościoła Witebskiego, jako też i samej, że *prelio* fatygi Jmci^ˆ ^ˆ Pana Architekta deklarujemy dać pomienionemu Jmci^ˆ ^ˆ talarów trzy tysięcy, które to pieniądze rozdzielamy na raty, to jest przy kontrakcie talarów bitych tysiąc, a inszemi czasy *ducta proportionej* roboty mamy dawać pieniędzy i wypłacać. *In quantum* by zaś po zakończonej fabryce. Znalazłyby się niedobrze nowo założone od Jmci^ˆ ^ˆ fumenta [*turėjo būti „fundamenta”?*] dla których mogły by się jakie pokazać rysy, tedy Jmci^ˆ ^ˆ Pan Architekt swoim powinien będzie reparować kosztem. *In*

⁴⁷ Instrukcja 1953.

casu zaś niedotrzymania, lub (broń, Boże), zawiedzenia w którymkolwiek punkcie, albo niedotrzymania słowa *Secundum Cathegoriam* Kontraktu, z wyż pomieniony Jmci Pan Architekt pozwala *Liberam Investigationem Bonorum et Personae*. Co aby większy walor y moc miało, ja, Architekt, ręką moją własną podpisuję się. Pisan w Wilnie dnia y miesiące *utt. supra*. U tego Kontraktu podpis ręki aktora tymi słowy. Józef Fontana arch.

U tego Kontraktu dalsza ekspresja z wyrażeniem ręki własnego Aktora z tym wyrażeniem Anno 1743 Dnia 24 Januarij wziętem od Bogu Przewielebnego Jmci X. Adriana Sebestjańskiego in vim kontraktu to jest ratę pierwotną *in toto* odebrałem summy tysięcy talerów *dico* tysięcy na co się podpisuję się Józef Fontana.

Item drugiego roku wybrałem wigorem Kontraktu Fabryki Kościoła od w Przewielebnego Bogu Jmci Xiędza Adriana Sebestjańskiego summy talerów bitych dwieście siedemdziesiąt siedem, na co się podpisuję dnia 20 Oktobra 1743 Józef Fontana.

Który to takowy Kontrakt za podaniem onego przez wyż wyrażoną osobą do Akt jest Książ Grodzkich Województwa Witebskiego przyjęty i wpisany.”

Vertimas

Sutarties aktikacija tarp Jo Malonybės Pono Juozapo Fontanos, Jo Karališkosios Malonybės Architekto ir Vitebsko konvento dvasiškųjų tėvų bernardinų

1744 m. gruodžio 15 d.

Jo Karališkosios Malonybės įstaigoje – Vitebsko vaivadijos Pilies [kanceliarijoje] – dalyvaujant man, Mikalojui Antanui Reuttui raikytojui, Jo Karališkosios Malonybės Vitebsko pavaivadžiui, [atstovaujančiam] Jo Malonybei Ponui Marcijonui Mykolui iš Kozielsko Oginskiui Vitebsko vaivadaui, Barysavo, Pševalsko ir t. t. seniūnui, Jo Karališkosios Malonybės Karūnos ir LDK kariuomenės pulkininkui, [o taip pat] asmeniškai atvykusiam Jo Malonybei Ponui Andriui Adronovkiui, Vitebsko bernardinų konvento spintininkui⁴⁸, sutartis su viskuo, kas žemiau išdėstyta, į Vitebsko vaivadijos Pilies aktų knygas įrašyta štai taip: 1742-ųjų Viešpaties metų vasario 10 d. tarp manęs, Teklės iš Larskių Oginskienės, Vitebsko vaivadienės, Vitebsko konvento fundatorės, ir mūsų – Tado Oginskio, LDK raštininko, Pševalsko seniūno bei Kazimiero Kurkos, Vitebsko žemietijos raštininko – atliekančių Jos Malonybės Vitebsko vaivadienės globėjų funkcijas, ir mūsų – Vitebsko bernardinų konvento bei Jo Malonybės Pono, Jo Karališkosios Malonybės architekto, Juozapo Fontanos sudaryta sutartis, kurią visos šalys garantuoja vykdyti tokiu būdu. Jo Malonybė Ponas Juozapas Fontana įsipareigoja pastatyti Vitebske mūsų bažnyčią pagal savo paties parengtą projektą, pasitelkęs mūrininkus, dailides, stalius, kalvius, stiklius, šaltkalvius, su viskuo, kas liudytų visiškai baigtą bažnyčios, zakristijos ir išdo statybą: spynomis, langais, varpais, stogais, o taip pat viską tobulai, deramai, tvirtai ir tinkamai pasižada atlikti, o pabaigus įsipareigoja jau tik raktą Jos Malonybei Fundatorei įteikti. O mes [savo ruožtu] įsipareigojame tiekti visas reikalingas medžiagas: plytas, kalkes, žvyrą, vandenį, medieną, čerpes, geležį pagal Jo Malonybės Pono Architekto nurodymus, o taip pat pasižadame padengti visas su tuo susijusias išlaidas iki visiško, tinkamo ir deramo Vitebsko bažnyčios statybos užbaigimo. O taip pat už Jo Malonybės Pono Architekto rūpestį

⁴⁸ Vienuolyno spintininkas atlikdavo ūkvedžio funkcijas.

ir darbus įsipareigojame jam sumokėti tris tūkstančius talerių, kuriuos mokėsime dalimis, t. y. tūkstantis talerių bus sumokėta sutarties sudarymo metu, kitos – pagal sudarytų darbų grafiką, paskutinė dalis – baigus statybą. Jeigu taip atsitiktų, jog aptiktume trūkumų ar paaiškėtų, kad nauji pamatai yra nekokybiškai išmūryti, tuomet Jo Malonybė Ponas Architektas visą tai turės savo lėšomis pataisyti. O jei koks nors punktas būtų neišpildytas arba (Dieve, gink) neįvykdytas, arba nesilaikyta žodžio pagal kontrakto sąlygas, aukščiau paminėtas, Jo Malonybei Architektas laisvai leidžia atlikti tyrimą dėl savo nuosavybės ir asmens. Kad tai turėtų didesnės vertės ir galios, aš, Architektas, pasirašau savo ranka. Rašyta Vilniuje tą pačią dieną ir mėnesį. Šioje sutartyje [šios sutarties] dalyvio pasirašyta taip – Juozapas Fontana arch.

Ši sutartis turi tolesnį tęsinį. 1743 m. sausio 24 d. minėto dalyvio ranka prirašyta taip: iš Jo Malonybės Pono, Dvasiškojo Tėvo Kunigo Adrijano Sebestijanskio, pagal sutartį, kaip pirmąją dalį, gavau 1 000 talerių, tai patvirtindamas pasirašau – Juozapas Fontana.

Kitais metais pagal bažnyčios statybos sutartį gavau iš Jo Malonybės Pono, Dvasiškojo Tėvo Kunigo Adrijano Sebestijanskio 277 muštinius talerius, tai patvirtindamas pasirašau 1743 m. spalio 20 d. – Juozapas Fontana.

Taigi tokia sutartis jųjų prašymu aukščiau minėto pareigūno į Vitebsko Pilies Aktų knygas priimta ir įrašyta.

Gauta 2012 10 03

Priimta 2012 10 17

Literatūra ir šaltiniai

1. Bartczkova, A. *Jakub Fontana architekt Warszawski XVIII wieku*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1970.
2. Boberski, W. Architektura kościoła i kolegium jezuitów w Witebsku. *Roczniki Humanistyczne Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*. 2002. 50(4): 323–358.
3. Boberski, W. Dzieje fary w Witebsku i jej architektonyczne przemiany. *Sztuka Kresów Wschodnich*. 1999. 4: 33–51.
4. Boberski, W. Fontana Domenico (Dominik). *Allgemeines Künstler-Lexikon, Die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker*. München–Leipzig: K. G. Saur, 2004. 42: 123.
5. Boberski, W. Fontana Józef (Giuseppe Giacomo) II. *Allgemeines Künstler-Lexikon, Die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker*. München–Leipzig: K. G. Saur, 2004. 42: 123–124.
6. Boberski, W. Fontana Józef (Giuseppe) III. *Allgemeines Künstler-Lexikon, Die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker*. München–Leipzig: K. G. Saur, 2004. 42: 127–128.
7. Boberski, W. Maryjne sanktuarium karmelito w Białyniczach. Architektura i sztuka „Białoruskiej Częstochowy”. *Sztuka Kresów Wschodnich*. 2006. 6: 97–153.
8. Boberski, W. Późnobarokowa cerkiew katedralna w Witebsku i jej rzymski pierwowzór. *Biuletyn Historii Sztuki*. 2000. 1–2(62): 105–148.
9. Boberski, W. Splendor architekta. O „mediach sławy” w czasach nowożytnych. *Architekt, budowniczy, mistrz murarski*. Pod. red. nauk. H. Faryna-Paszkiwicz, M. Omilanowska, J. Sito. Warszawa: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, 2007. 33–39.
10. Chmielnicka, L. Działalność kulturalno–mecenassowska Ogińskich na Witebszczyźnie. *Przegląd Wschodni*, 2001. 7(4): 1043–1060.
11. Crivelli, A. *Artisti ticinesi dal Baltico al Mar Nero: Svezia–Polonia–Cecoslovacchia–Austria–Jugoslavia–Ungheria–Romania–Turchia*. *Catalogo critico*. Locarno: Unione di banche svizzere, 1969.
12. *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*. Pod. red. K. Lepszego. Wrocław: Zakład im. Ossolińskich, 1953.
13. Kowalczyk, J. Andrea Pozzo a późny barok w Polsce. Cz. 1. Traktat i ołtarze. *Biuletyn Historii Sztuki*. 1975. 34(2): 162–178.
14. Kowalczyk, J. Vilniaus vėlyvojo baroko architektūra ir jos europietiškieji ryšiai. *Menotyra*. 1995. 2: 65–81.

15. Link-Lenczowski, A. Ogiński Marccjan Michał. *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXIII. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Polska Akademia Umiejętności, 1978. 620–624.
16. Link-Lenczowski, A. Ogiński Stanisław Jerzy. *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXIII. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Polska Akademia Umiejętności, 1978. 637–638.
17. Łopaciński, E. Nieznane dane archiwalne i wiadomości źródłowe do historii sztuki Wilna i Wielkiego Księstwa Litewskiego od XVI do początków XIX w. *Prace i Materiały Sprawozdawcze Sekcji Historii Sztuki Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie*. Wilno, 1938/39. 3: 4–107.
18. Łopaciński, E. Wiadomości o artystach Wilna i ziem okolicznych zebrane w Archiwum Państwowem i Archiwum miejskiem w Wilnie. *Prace i Materiały Sprawozdawcze Sekcji Historii Sztuki Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie*. Wilno, 1938/39. 3: 219–334.
19. Lorentz, S. *Jan Krzysztof Glaubitz architekt wileński XVIII w.: materiały do biografii i twórczości*. Warszawa: Nakł. Towarzystwa naukowego warszawskiego, 1937.
20. Łoza, S. *Słownik architektów i budowniczych polaków oraz cudzoziemców w Polsce pracujących*. Warszawa: Druk. Kasy im. Mianowskiego, 1930.
21. Navone, N. *Costruire per gli zar. Architetti ticinesi in Russia (1700–1850)*. Bellinzona: Casagrande, 2010.
22. Paknys, M. *Lietuvos Didžioji kunigaikštystės dailės ir architektūros istorija: žymiausi menininkai*. Vilnius: VDA leidykla, 2009: 88–89.
23. Paliušytė, A. Juozapo Scipiono architektūros užsakymai Serokomlioje. *Menotyra*. 2007. 2: 44–59.
24. Pozzo, A. *Perspectiva pictorum atque architectorum, II. Pars, Qua porro expeditissima methodus omnia, quae ad architecturam pertinent, optica ratione delineandi exhibetur. Inventa, delignata et primum Romae a <...>*. Augsburg: J. Wolff, 1709.
25. Rewski, Z. Działalność architektoniczna Warszawskich Fontanów. *Biuletyn Historii Sztuki i Kultury*. 1934. II(4): 265–277.
26. Rewski, Z. Fontana Józef (III). *Polski słownik biograficzny*, t. VII. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1947–1957. 57–58.
27. Rohač, L. Marccijonas Oginskis – Vitebsko kaštelionas ir vaivada. *Kunigaikščiai Oginskiai Lietuvos istorijoje. Kultūrinės veiklos pėdsakai*. Vilnius: Edukologija, 2010. 362–368.
28. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. Warszawa: Druk „Wieku” Nowy-Świat, 1893. 13.
29. Winiewicz, J. Paweł Fontana i inny architekt Fontanowie w Polsce. *Biuletyn Historii Sztuki*. 1992. 2(54): 49–61.
30. Zielińska, Z. Ogiński Ignacy. *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXIII. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Polska Akademia Umiejętności, 1978. 607–610.
31. Zielińska, Z. Ogiński, Tadeusz Franciszek. *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXIII. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Polska Akademia Umiejętności, 1978. 639–641.
32. *Алексей Парфенович Сапунов: библиографический указатель*. Сост. А. В. Ганчарова, Н. А. Пугачева. Витебск: Витебская областная библиотека имени В. И. Ленина, 2009.
33. *Архітэктура Беларусі: нарысы эвалюцыі ва ўсходнеславянскім і еўрапейскім кантэксце: у 4 т.* Пад навуц. рэд. А. І. Лакотка. Т. 2: XV – сярэдзіна XVIII ст. Беларуская навука, 2006.
34. *Архітэктура Беларусі. Энцыклапедычны даведнік*. Мінск: БелЭН, 1993.
35. Ведомость о числе и состоянии римско-католических костёлов, монастырей, филий и каплиц Витебской губернии за 1865 год. *Памятная книжка Витебской губернии на 1866 г.* Санкт-Петербург: Типография К. Вульфа, 1866. 175–196.
36. Габрусь, Т. Віцебскі кляштар бернардзінаў. *Вялікае Княства Літоўскае*. Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2007. 1: 454.
37. Маиновский, К. В. *Доминико Трезини*. Санкт-Петербург: Крига, 2007.
38. Маиновский, К. В. *Санкт-Петербург XVIII в.* Санкт-Петербург: Крига, 2008.
39. Сапунов, А. П. *Витебская старина: документы и материалы в 5 т.* Витебск: Типография Губернского Правления, 1883. 1.
40. Сапунов, А. П. Замечательные населенные места Витебской и Могилевской губерний, Россия. *Полное географическое описание нашего Отечества: настольная и дорожная книга для русских людей*. Ред. В. П. Семенова. Санкт-Петербург: Издание А. Ф. Девриена, 1905. 9: 453–463.
41. Сапунов, А. П. Исторический и статистический очерк Витебской губернии. *Памятная книжка Витебской губернии на 1885 год*. Витебск: Типография Губернского Правления, 1885. 173–208.
42. Сапунов, А. П. К плану г. Витебска. *Памятная книжка Витебской губернии на 1905 год*. Витебск: Губернская типография, 1904. 153–164.
43. Сапунов, А. П. Общие сведения по Витебской губернии. *Памятная книжка Витебской губернии на 1908 год*. Витебск: Губернская типография, 1907. 1–26.

44. Сапунов, А. П. *Река Западная Двина: историко-географический обзор*. Витебск: Типо-Литография Г. А. Малкина, 1893.
45. Слюнькова, И. Н. *Монастыри восточной и западной традиций: Наследие архитектуры Беларуси*. Москва: Прогресс-Традиция, 2002.
46. Станюкович-Денисова, Е. Ю. О системе итало-русских архитектурных связей в первой половине XVIII в. *Мавродинские чтения 2008*: Петербургская историческая школа и российская историческая наука: дискуссионные вопросы истории, историографии, источниковедения. Под ред. А. Ю. Дворниченко. Санкт-Петербург: Издательство СПбГУ, 2009. 464–468.
47. Чантурия, В. А. *История архитектуры Белоруссии*. Минск: Вышэйшая школа, 1977.

Auksė Kaladžinskaitė

In search of new sources of the history of architecture: architect Giuseppe Fontana

Summary

The present paper is dedicated to the publication and discussion of a document that has not yet appeared in scholarly circulation and historiography, namely the construction agreement of the Vitebsk Bernardine Church of St. Anthony, which is held in the National History Archive of the Republic of Belarus in Minsk. The agreement was made on 10 February 1742 in Vilnius (and enacted on 15 December 1744 at the Chancellery of the Castle Court in Vitebsk) with the participation of Giuseppe Fontana and the endower of the Vitebsk Bernardine Convent, the wife of the Vitebsk Voivode Marcjān Michał Ogiński, Tekla Anna Ogińska. The historical circumstances of this commission and its significance for the professional career of architect Giuseppe Fontana are revealed. The agreement under discussion not only testified to Fontana's authorship, but also revealed the main reason why he chose the north-eastern lands of the Grand Duchy of Lithuania for his residence and professional activity. The acquaintance with the Ogiński family that belonged to the ruling elite and its patronage opened for the architect the prospects of work in the territory of Vitebsk and the neighbouring voivodeships. Fontana's creative legacy allows us to assess the architect's contribution to the development of architecture of the Grand Duchy of Lithuania in the 18th c. and assert that along with Johann Christoph Glaubitz he was one of the most productive and famous architects of his time.

KEY WORDS: Giuseppe Fontana, Tekla Anna Ogińska, Marcjān Michał Ogiński, Bernardines, architectural commission, agreement, Vitebsk Church of St. Anthony, Vilnius, 18th c., Late Baroque